

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АЛЬ-ФАРАБИ

ФАКУЛЬТЕТ ФИЛОЛОГИИ, ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ И МИРОВЫХ ЯЗЫКОВ

Материалы международной
научно-теоретической конференции

«АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОВРЕМЕННОЙ
ФИЛОЛОГИИ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ И
ПРИКЛАДНЫЕ АСПЕКТЫ»,

посвященной 80-летию академика
Багизбаевой Май Михайловны

(Четвертые Багизбаевские чтения)

Алматы
«Қазақ университеті»
2012

СОДЕРЖАНИЕ

Абишева У.К. Дело всей жизни (к 80-летию М.М. Багизбаевой).....

ПРОБЛЕМЫ ПОЭТИКИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА

<i>Абишева У.К.</i> Феномен национального в литературе как теоретическая проблема.....	
<i>Ананьева С.В.</i> Имагологический дискурс в творчестве Виктории Кинг.....	
<i>Базылова Б.К.</i> Функция портрета в создании художественного образа.....	
<i>Beuhan Asma.</i> Anton Çehov ve çocuk' abakışı.....	
<i>Beuhan Asma.</i> İki şehirli yazar: Petersburg ve Fyodor Dostoyevsky – Istanbulveorhanpamuk.....	
<i>Beuhan Asma.</i> Türk ve rus edebiyatında “Dağ”.....	
<i>Бабаева Д.</i> Поэтические особенности поэзии Гаджи Алиш Аги.....	
<i>Беликова Л.Г.</i> Русь в русских народных сказках.....	
<i>Джаламова Ж.Б.</i> Аксиологические уровни интерпретации произведений М.М. Пришвина.....	
<i>Джолдасбекова Б.У.</i> Национальный казахский колорит в творчестве русских писателей.....	
<i>Жаксылыков А.</i> Возвращаясь к Алдару-Косе.....	
<i>Какильбаева Э.Т.</i> Лирика абая в контексте традиций русской литературы XIX века.....	
<i>Какшиева Н.Т.</i> Особенности художественной структуры дилогии Д. Снегина «В городе Верном».....	
<i>Какшиева Н.Т.</i> Художественное своеобразие рассказа Д. Снегина «На исповеди».....	
<i>Когай Э.Р.</i> О взаимодействии изобразительно-выразительных средств языка в художественном тексте.....	
<i>Ломова Е.А.</i> Русско-англо-американские литературные связи в период 1890-х – 1910-х годов.....	
<i>Нусинов А.</i> Ел аузындағы Шыңғыс Хан.....	
<i>Нурғали К.Р.</i> Критика и литературоведение на современном этапе.....	
<i>Салханова Ж.Х.</i> Модификация жанра «айтыс» в поэме «Кактус» Олжаса Сулейменова.....	
<i>Сарсекеева Н.К.</i> Парадигма «Человек у зеркала» в современной литературе Казахстана (методологические аспекты изучения).....	
<i>Шишков М.С.</i> Синкретичная поэзия Ильи Кабакова: размышления о «Пустоте», организующей текст.....	
<i>Уюкбаева М.И.</i> Глубокая герменевтика.....	

ПРОБЛЕМЫ ЛИНГВОСТИЛИСТИЧЕСКОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ТЕКСТА И ПЕРЕВОДА

<i>Абаева Ж.С.</i> Репрезентация языкового сознания общества в текстах масс-медиа.....	
<i>Абилхасимова Б.Б.</i> Детерминологизация в современном газетном тексте.....	
<i>Алтынбекова О.Б.</i> Языковая политика в Казахстане: владение языками основными по численности этносами.....	
<i>Амирова Ж.Р.</i> Социолингвистические факторы субстантивации.....	
<i>Ахметжанова А.И.</i> Лексические аспекты дипломатических отношений в центрально-азиатском регионе.....	
<i>Баянбаева Ж.А.</i> Некоторые проблемы адекватности перевода.....	
<i>Бердишпаева М.Б.</i> В.В. Радловтың «Түркі тілдер сөздігін жасау тәжірибесі» сөздігіндегі архаизмдер мен тарихизмдер.....	
<i>Бисенкулов А.А.</i> Художественный перевод в ракурсе казахско-арабских литературных связей.....	
<i>Гайнуллина Н.И.</i> К вопросу о типологии эпитета с позиций диахронии в синхронии языка.....	
<i>Джорджевич В., Адамович М.</i> Фразеологизмы с соматизмом, означающие устойчивые отрицательные качества человека в русском и сербском языках.....	
<i>Дятко Д.В.</i> Об основных тенденциях в развитии белорусской и украинской математической терминологии и терминографии.....	
<i>Zhapparova A.</i> Bilingualism and diglossia.....	
<i>Zhapparova A.</i> Bilingualism and its main types.....	
<i>Зуева Н.Ю.</i> Культура русской речи и смежные филологические и гуманитарные науки.....	
<i>Казыбек Г.К.</i> Национально-культурная специфика оригинала и ее воссоздание в процессе перевода (на материале перевода с казахского языка на русский язык).....	

<i>Карамышева Л.М., Кириченко С.В., Кириченко О.К., Писарская Т.Р.</i> Культурная коннотация как отражение коллективного самопознания (в славянских языках на фоне норвежского, английского, французского и испанского языков)	128
<i>Каримов Б.Р.</i> Путь превращения языка Абая в мировой язык посредством развития усредненных языков.....	130
<i>Карымсакова Р.Д.</i> Смысловая направленность спорного текста: лингво-экспертная практика.....	133
<i>Кенжеева К.Т.</i> О публичной речи.....	136
<i>Когай Э.Р.</i> К пониманию концепта ЛЮБОВЬ (на материале творческого наследия Марка Шагала)..	139
<i>Қортабаева Қ.Г.</i> Маңғыстау фразеологиялық ономастикасы: адай этнонимі.....	143
<i>Ли В.С.</i> О прикладных задачах лингвостилистического анализа газетно-публицистического текста...	146
<i>Макарова М.В.</i> Национально-культурная специфика восприятия пространства носителями русского, немецкого и казахского языков.....	150
<i>Матжанова К.А.</i> Глагольная полипрефиксация в художественном тексте (на материале трилогии Е.А. Кулькина «Прощеный век»)	153
<i>Мухамдиев Х.С.</i> Концепт СЕРДЦЕ как духовный центр человека.....	155
<i>Нугаманова И.Р.</i> Отражение категории отрицания в башкирских пословицах.....	158
<i>Омарова Б.А.</i> Жіктеу есімдіктерінен болған бастауыштар.....	160
<i>Сабитова З.К.</i> «Парад наук» под девизом «язык и культура»	164
<i>Савре Раджив Садашивра.</i> Перевод – это искусство.....	168
<i>Салахиева В.С.</i> Особенности концептосферы лингвокультурного типажа «русскоязычный кыргызстанец» (на материале ассоциативного лингвистического эксперимента).....	173
<i>Тастемирова Г.А.</i> Аударма – тіл мәдениетінің жарқын көрінісінің айғағы.....	177
<i>Терентьева Е.В.</i> Модальная доминанта художественного текста как средство выражения авторского замысла (на материале романа Е.А. Кулькина «Прощеный век»).....	180
<i>Томанова Н.М.</i> Поэтическая концептосфера Бахыта Каирбекова.....	182
<i>Тұрсынова Г.Т.</i> Қазақ тілінде сөйлемдердің тарихи даму жолдары.....	187
<i>Тусупова А.К.</i> «Как дай вам бог любимой быть другим!».....	190
<i>Хайрушева Е.Е.</i> Анализ концептосферы поэтического текста.....	195
<i>Шамне Н.Л.</i> Принципы построения алгоритма эколингвистического мониторинга.....	199
<i>Шетиева А.Т.</i> Методика концептуального анализа.....	201
<i>Шовгенин А.Н.</i> Влияние структуры социолингвистического пространства словаря диаспоры.....	205
<i>Юрицына И.Ю.</i> Екатерина Дашкова: вербальный автопортрет.....	208
<i>Юрьев А.Н.</i> Функционирование разговорных и просторечных глаголов семантического класса «человек» в рассказе ф. М. Достоевского «Честный вор».....	212

ЛИТЕРАТУРНЫЙ ПРОЦЕСС КАЗАХСТАНА: ТРАДИЦИИ, ПРОБЛЕМЫ, ИНТЕРПРЕТАЦИИ

<i>Ахмедьяров К.К., Алдабергенқызы Л.</i> Диалог культур в лирике Вячеслава Шаповалова.....	217
<i>Әзизова А.</i> Қабдеш Жұмаділов шығармаларындағы ұлттық таным мен жалпы адамгершілік мұраттар.....	221
<i>Ибраева Д.С.</i> Қазіргі қазақ лирикасындағы қоғамдық-саяси өмір шындығы.....	225
<i>Иманмырзаева Ә.Д.</i> Шәкәрімнің философиялық-этикалық шығармаларындағы жантану және ар ілімі.....	230
<i>Мәдібаева Қ.Қ., Бектұрғанова Ф.З.</i> Шәкәрімнің сан-салалы шығармашылығы туралы бірер ой.....	234
<i>Мейрамғалиева Р.М.</i> Пейзаж как эмоциональный лейтмотив в произведениях современных казахских писателей.....	241
<i>Оразбекова З.Е., Жаңабаева А.Б.</i> Мұсабек Байзақұлы шығармашылығындағы замана шындығы.....	244
<i>Оспанова А.А.</i> Ғұмар қараш ақындығы Сәбит Мұқанов зерттеулерінде.....	249
<i>Өтемісова Г. Ж.</i> Ақындар тіліндегі көнерген аталымдардың синонимдік тәсілдер арқылы жасалуы (Ерімбет пен Нұртуған шығармалары бойынша).....	256
<i>Таттимбетова К.О.</i> Текстология мәселелері (Төлеу Көбдіков шығармашылығы бойынша).....	258
<i>Тлеубай Г.К.</i> Числовые представления в казахской культуре.....	261
<i>Толмачев Б.Я.</i> Философская проблематика современной центрально-азиатской прозы.....	265

НОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБУЧЕНИИ ЯЗЫКАМ

Айтжанова С.С. Қазақ тілі сабақтарында мақал-мәтелдерді, шешендік сөздерді қолданудың

тәрбиелік мәні.....	27
<i>Аманбаева Ю.К.</i> Учебная деятельность по закреплению, уточнению и систематизации знаний.....	27
<i>Бектурганова Г.З.</i> Ортағасырлық француз батырлық эпосының ерекшелігі	27
<i>Болат Б.</i> Жазба сөзді үйретуде қолданылатын әдістер.....	27
<i>Бузело А.С.</i> О контенте элективной дисциплины «Русский язык для профессиональных целей».....	28
<i>Дәрменқұлова Р.Н., Рахымбаева А.Т.</i> Мәтін арқылы студенттердің шығармашылығын қалыптастыру.....	28
<i>Дюсенова (Шантаева) Д.С., Склярено К.С.</i> Ролевая игра с использованием информационно-коммуникативных технологий на уроках русского языка в вузе.....	29
<i>Екшембаева Л.В.</i> Аттрактор как механизм усвоения второго языка.....	29
<i>Ерофеева И.Н.</i> Обучение говорению студентов из разных стран как объект статистического и методического анализа.....	29
<i>Заурбекова Ф.</i> Компьютер технологиясына қатысты атаулардың қазақ тіліндегі қолданысы.....	29
<i>Камзина А.А.</i> Инновационные технологии обучения на уроках французского языка.....	30
<i>Капасова Д.А., Чекина Е.Б.</i> Из опыта работы над электронным пособием.....	30
<i>Кенжеева К.Т.</i> Речевое оформление презентаций.....	30
<i>Кыинова Ж.К., Сансызбаева С.К.</i> Обучение репродуктивно-продуктивной письменной речи при составлении вторичных текстов.....	30
<i>Қастеева Т.Б., Тұңғышбаева Ф.Ж.</i> Мәтін арқылы кәсіби тілді үйрету.....	30
<i>Қастеева Т.Б., Тұңғышбаева Ф.Ж.</i> Студенттің өз бетінше ойлау жүйесін қалыптастыру.....	30
<i>Махметова Д.М., Апекова Р.Н., Луговская Е.И., Темирбаева Г.С.</i> Речевые ситуации культурологического характера и их роль в процессе обучения иностранным языкам.....	30
<i>Мякишева Т.С.</i> Вертикальная модель формирования компонентов иноязычной коммуникативной компетенции.....	30
<i>Рзалиева А.А.</i> О технологиях обратной связи на игровых занятиях по русскому языку в неязыковых вузах.....	30
<i>Strautman L.E., Gumarova Sh.B.</i> How to develop interactive methods in teaching Technical English.....	30
<i>Сулейменова С.С.</i> Интерактивные технологии в обучении русскому языку.....	30
<i>Суттибаев Н.А., Тастемирова Б.И., Гумарова Ш.Б.</i> Шетел тілдерін меңгерудегі интерактивті оқытудың тиімділігі.....	30
<i>Таева Р.М., Шаяхмет А.К.</i> О некоторых аспектах преподавания иностранного языка в вузе.....	30
<i>Томанова Н.М.</i> Компрессия научного текста на занятиях по русскому языку для профессиональных целей.....	30
<i>Юрьев А.Н., Туребекова Р.С.</i> Учебно-методический комплекс по русскому языку для физико-технического факультета.....	30

тұрмыс мәдениетінің даналығына сай көркемдік айналымға түскен. Мысалы «Дарабоз» романындағы Қабанбай батыр, Абылай хан, Төле би, Қазыбек би, Қу дауысты Құттыбай, Бұхар жырау, Ақтамберді жырау, Көкжал Барак, Есенкелді, Бөгенбай, Райымбек батырлар, «Тағдыр» романындағы Демежан батыр мен ақындар Әсет Найманбаев, Әріп Тәңірберген, «Прометей алауындағы» Ақтайлақ би мен М.Әуезовтің атасы Бердіқожа бастаған қожалар тобы, «Соңғы көш» романындағы Ысмайыл, Күдері, Қанағат би, Қайыңбай, Жағфар (Жағда Бабалықов), Естай (автор), Оспан батыр, Тұрсын, Шәкен, Нұрбек, жасыбай (Башпай бай) т.б. сияқты кейіпкерлер тарихта нақты болған адамдар. Образдар жүйесі – авторлық идеяның көркемдік көрінісі дейтін болсақ, ал оның шығармаларындағы тұтас бір дәуірдің тарихи шындығы осы адамдар айналасына жинақталып берілген. Сондай-ақ патшалық Ресей мен Ежен хан мен империясының отарлау саясаты қазақтың ежелгі рушылдық ынтымағының тамырына балта шауып, ағайын берекесін ірітіп, араздастыруы түсінік-түйсігі әлсіз адамдардың жүйкесін жұқартып, олар уақыт сынына төтеп бере алмай, «қазақтың жауы қазақ» болып шыға келді. Ысқақ, Шөншік, Нұғыман, Хамитов, Байсерке, Ермек, т.б. сияқты кейіпкерлердің жантүршігерлік зұлымдық, сатқындық іс-әрекеттері арқылы ұлттық тарихымыздың трагедияға толы беттері ашылса, ұлтым, елім деп еңіреп туған ерлердің кесек бейнесі арқылы суреттелін отырған кезеңнің шынайы шындығы бейнеленеді.

Әдебиет

1. Қирабаев С.С. Көп томдық шығармалар жинағы. Т. 5. – Алматы: Қазығұрт, 2007. – 461 б.
2. Уәлиханов Ш. Таңдамалы шығармалар. Т. I. – Алматы, 1985. – 560 б.
3. Жұмаділов Қ. 12 томдық шығармалар жинағы. Т. 5. – Алматы: Қазығұрт, 2005. – 536 б.
4. Қазіргі әдебиет және фольклор. – Алматы: Арда, 2009. – 476 б.
5. Таңжарықова А.В. Қазақ прозасындағы этнографиялық және фольклорлық сарындар // Докторлық диссертация. – Алматы, 2010.
6. Ибрағимова Ұ. Қ. Жұмаділов әңгімелеріндегі кейіпкерлер әлемі // ҚазҰУ Хабаршысы. Филология сериясы, 2009. – №5-6 (121-122).
7. Қазақ фольклорының тарихылығы. – Алматы: Ғылым, 1993. – 325 б.

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ЛИРИКАСЫНДАҒЫ ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ ӨМІР ШЫНДЫҒЫ

Ибраева Д.С.

магистрант

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Қазақстан, Алматы

Қазіргі қазақ поэзиясы дамудың даңғыл жолына түсіп, тыңнан жол салып келеді. Ел тәуелсіздігін алған соң бұрынғы қазақ кеңестік поэзиясы күрт бетбұрыс жасап, жаңа бағытта, тың тақырыптар мен соны идеяларды насихаттай бастады. Халқымызбен бірге әдеби, мәдени дамуымыз да бұғадан босап, поэзиямыз ұлттық поэзияға айналды, демократияшыл, азаматшыл рухы биіктеді.

Қаламгер өз заманының ұлы деген орыс сыншысының сөзі бүгінде жалпыға ортақ қанатты сөзге айналып кеткен. Өз заманын, өз дәуірін, ондағы ақиқат шындықтың сырын ақтара алмаған ақын қалай ақын болмақ. Олардан халықтың күтері де сол. Елдің қоғамдық, саяси, әлеуметтік мәселелері қырағы талант назарынан ешқашан да қалтарыста қалмақ емес. Қазіргі ақындар біз қандай ұлы жеңістерге жеттік, сол жолда жіберіп алған әттеген-ай дейтін қателіктеріміз бен артықшылықтарымызда өз жырларына арқау етіп келеді. Тәуелсіз елдің нақты белгіленген шекарасы, бостандық алғакн тіл, дін, діл мәселесі, алыстан ат сабылтып келіп жатқан қандас ағайынның қамқарекеті бәрі де біздің поэзияда көрініс тапқан.

1991 жылы еліміз егемендікке қол жеткізіп, өз алдына дербес мемлекетке айналып, көк байрағын желбіретті. Халық қуанышы қойнына сыймады. Тәуелсіздік таңы атқанын жырға қоспаған бірде бір ақын болмады. 2000 жылы Темірхан Медетбек «Тағдырлы жылдар жырлары», 2002 жылы Иран – Ғайып (Оразбаев Иранбек) «Қорқыттың көрі» атты жыр кітабы, Нұрлан Оразалин «Ғасырмен қоштасу» деген жыр жинағы, Марфуға Айтқожина «Аңсау» атты өлең кітабы үшін Қазақстан Республикасы Мемлекеттік сыйлығының лауреаттары атанды. Ел өмірінде болып жатқан елеулі өзгерістер мен жаңалықтар ешбір ақын назарынан тыс қалмайды. Себебі, ақын жүрегі нәзік, сезімтал келеді, ол елінің қуанышын бірге тойлап, жоғын бірге жоқтаушы. Осы тұрғыда «Ақын,- дейді Белинский, - ең алдымен адам, одан кейін өз ұлтының азаматы, өз заманының ұлы. Халқы мен

заманының рухы оған басқалардан аз әсер етуі мүмкін емес. Сонымен қатар, ақын – адам танымында елеулі рөл атқаратын әдеби қайраткер» – деп ақын орнының маңызын айқындап береді [1].

Ақын жастайынан өз жерінің, туған өлкесінің тарихымен, бай ауыз әдебиетімен сусындап өседі. Ерте жастан-ақ өз халқына ғана тән психологиялық қасиеттерді бойына сіңіріп, елінің тұрмыс тіршілігімен етене таныс болады. Бала кезден естіген аңыз-ертегілер мен басқа да фольклорлық шығармалар арқылы туған тілінің өткір де, ұшқыр жақтарынан хабардар болады. «Отан, – дейді Асеев, – өз тіліне, тарихына деген махаббаттан бастау алады» [3,38].

Осы жолда оған бірден-бір көмекке келетін адамзаттың, мәдениеттің алдыңғы қатарлы озық жетістіктері, ең алдымен өз ұлтының мәдениеті. Әр жазушы өз ұлтының төл баласы. Оның шығармашылық қызметінің өн-бойында оның ұлтына деген сүйіспеншілігі жанданып, нығаюмен болады. Міне, жазушының қоғамдық қасиеттерінің бірі – оның ұлтымен тығыз байланыстылығы. Отанға деген сүйіспеншілігін де алға тартуымыз да сондықтан.

Лирикадағы басты тұлға – ақын. Өлеңнің авторы, объектісі мен субъектісі. Қан тамыры соқтыратын жүрегі, жаны. Алдымен көзге оттай басылатын жаңалық, лирикалық ақын образыны бұған дейінгі қай уақыттан өзгеше арынды көрінуі, ағын судай тасуы, асқаралы шындай асқақтауы Кеңес поэзиясының лирикалық кейіпкері «азатпыз», «бостанбыз» деп өздерінше шалқитын. Бірақ сол шалқыманың мән – мағынасы толық ашылмай қалатын. Ашылмау себебі, әлеуметтік бостандық пен ұлттық бостандық ұғымдарының арасы көш жер..... Қызыл империяның отаршылдық ызғары ұлттар теңдігін аяқасты етті. Бүгінгі лирикалық қаһарман «азатпын», «бостанмын» десе, оның жөн басқа. Темірхан Медетбек «Тәуелсізбін» атты көлемді өлеңінің былай деп шарықтатады.

Тәуелсізбін!
Тәуелсізбін мен бүгін.
Келді міне азаттығым,
Теңдігім.
Бостандықта бойлығым мен ендігім.
Шешіл енді, шемен болған шерлі үнім [6,198].

Тәуелсіздік кезеңінің лирикасы тарихты ұлт мүддесі тұрғысынан сойлетеді. Бұрынғыдай жалтақтамайды, бір шоқып екі қарымайды. Кеңес тұсындағы ақындар «Жаңа заман, жаңа дүние жарамсыздарды бүгін әшкерелеу керек; ертеңге қалдырсаң кешігесің» дейтін. Бұл сол тұстағы ақындардың бәріне тән пікір болатын.

Бүгінгі ақын өйтпейді. Бөтен жаққа қарап емінбейді. Оның айтқанын қайталап жарамсақтанбайды. Не құбылысты тарих безбеніне салады. Темірхан ақын: «Қырылдық қой қорға біздер Мәскеуді, ал Мәскеуден қорғана біз алмадық» - деп ашына ақтарылса, мұнда кешегі өткен Кеңес дәуірінің тарихын таразылау бар. Мәскеуде қазақ өз астанам деп қорғап қанын төкті. Ал, сол астанасы бара-бара қазақтың тілін аяқ асты етті, діліне дақ салды, дінін құртуға тақады. «Менің елім менің жерім» деп ән салған жастардың төбесіне әңгір таяқ ойнатты, ісі қазақ желтоқсан ызғырығынан бүрсең қақты. «Шемен болған шерлі үннің» ырғағындай әлі де талай сыр бұғулі....

Тарихты ұлт көзімен қайта бағамдау Ұлықбек Есдәулеттің «Киіз кітабындағы «Түркістан – Біз – түріктерміз», «Астаналар», «Қазақстан», «Қазақия», т.б бірқатар өлеңдерінне тән. Қазақ Отырар, Сауран, Сығанақ, Баласағұн, Түркістан, т.б көне шаһарларын ақын өткен шақ шанын қалғанға баламайды. Ол қалалардың бәрі-бәрі қазақ шайырының жан әлемінде тірі күйінде тыныстап тұр. «Өзегінде өртеніп Отырар» жатыр. Сауран мен Сығанақтардың бұла бақтарын түсінде арап жүреді. Ал, Асанқайғы желмаясын желкілдетіп бүгінгі Астананы тамашалайды. Оны «көрген» ғасыр ақыны «бата бер ұрпақтарыңа!» - деп қолын жаяды. Тәуелсіздік туын желбіретіп ұстап тұрған қазақ – кешегі, бүгінгісі, ертеңін бойына жинаған тарих перзенті.

Тәуелсіздікке қол жеткен алғашқы кезеңдегі сүйінші сұрасу үстінде лириканың декламацияға бет бұрды. Марфуға Айтхожаның «Аңсау» кітабы:

Мүмкін бе Ата – текті жасыруым,
Күмістей төгіл сен де
Ашыл үнім!
Өз еркі,
Өз қолында,
Мен Тәуелсіз қазақтың – Ақынымын !
деген өлеңнен басталады.

Тәуелсіздік жырына мол үлес, қымбат сөз қосып кеткен Есләм Зікібаев ақынның соңғы жылдары «Дүние жалған» (1998), «Арна» атты екі бірдей өлең кітабы жарық көрді. 2003 жылы «Жыр – тағдырым» деген өлең, толғаныс, эссе, естеліктері жарияланды.

Бұл күнде қазақ ауылдарында, адамдардың көкіректерінде болып жатқан күрт өзгерістер, нарықтық қаталдықтары, адамгершілік қайнарының лайлануы, рухтың шалдығуы оның сезімтал жүрегін жаралайды, тіпті жанын түршіктіреді. «Жаны түршігетіні:

Сәбит туған,
Ғабит туған....
Мағжан от боп жалындаған,
Тарқамайтын сауық – думан-
Қасиетті дарын далам,
Солғын тартып барасың ба? [13,209]

Неге солғын тартады? Негесі сол, дарын даланың «Жатаған қазақ ауылдарынсыз сәні келмей тұр». «Иттеріне дейін орысша үйренін үрген дала». «Қазақтары татардан да аз Қызылжардың қаласында». «Аз қазаққа өз жерінде болмаса екен заманақыр» - дейді. Ұлтының болашағын ойлап қамығады.

Тәуелсіздік әдебиетінің бір ерекшелігі – ел азаттығымен қоса сөз бостандығын да сыйлаған замана кезінде туып дамуы. Қазіргі қазақ поэзиясы кітаптарында егемендік қуанышы, нарық қайшылықтары, өткеннің өкініштері белең алса, бұл қоғамнан әдебиеті жырақ тұра алмайтынына және бір айдай айғақ. Бірақ бостандық тиген сөздің күнделік тірлікке білек сөз бермейтін өнері бары енді – інді байқалып жүр. Ақын Темірғали Көпбаевтің «Көзмоншақ» (1998) атты жыр кітабын сөз өнерінің сұлу кешіндегі бөлекше көз тартар көлік бе деп қаласың.

Мен дағы бір күй едім,
Мұңнан салған тиегін.
Тереңіме құласаң,
Шашылар – ау сүйегің [1,212]

Жалғыз бала – қалада. әке-шеше – далада. Даладағы ата-ана мес бие, емен күбі ұстайды. Күбі күйттер келін қасында жоқ. Немересін қатты сағынған кезде наласын күбірлеп күбіге айтады. Қалаға бара алмайды. Қалалық жерге «мес бие мен емен күбі сыймайды». Қала мен ауыл қайшылы.... Қала берді – ол да мұң. Мұңның астарында – күллі адамзаттың арғы-бергі арманы астасып жатыр. Ол арман бір кезде ұлы Мағжан қаламынан «мәңгі байрам» деген ат алды. Мағжан ақын пікірінше, бұл арманына адам баласы «Ит қарыңды қорылдатып көметін» уақыт туғанда жетпек. Сол дәстүр Темірғалидің «Қиял, шындық» деген өлеңінде жаңғыртылып нақтылана түседі.

Жеріп болдым елдің еті үйренген,
Қоғамдағы құлқын қуған күйбеңнен.
Құлақ, ауыз, көмейлерден жоғары,
Іздеулімін періштедей Сананы.
Өңкей аппақ сезімдерден құралған,
Ғалам жасау кеудемдегі ұлы арман! [1,213]

Бүгінгі поэзиямыздың демі өмір демімен бірдей. Ұлт тағдырына қатысты мәселенің бәрі оның зүн тәртібінен түсін көрген жоқ. Ол қазақ тілінің тағдыры хақындағы айтыс – тартыстың да нақ эртасында жүр. Бүгін таңда даусы қай құлаққа жетпей жатса, бұл үшін ол айыпты емес. Пушкинді, Заска да әлем даналарын аударғанда жетпеген жері болды ма қазақ тілінің? Осы сауалды қоя отырып, Оразақын ақын «Ана тілі» өлеңінде:

Болмақсың ба рухани аралым,
Саған құймай қаңғып қаламын.
Бекінетін беріспейтін өліспей,
Ана тілім – соңғы ұлттық қамалым [6,220]

Оразақын Асқар ұлтты ұлт ететін шешуші белгі – тіл екенін еске салып отыр. Әр ұлттың өз туған тілі бар. Тілі жоғалған халықтың өзі де жоғалады. Ұлы Мағжан ақын айтқандай, «Тілсіз ұлт. тілінен айырылған ұлт, дүниеде ұлт болып жасай алмақ емес, ондай ұлт құрымақ».

Ұлықбек Есдәулет ақын ана тілінен жусан мен қымыздың аңқыған исін сезінем дейді. «Қазақ тілі» өлеңінде Мағжан пікірін еселей түседі:

Фарабилер мен Бейбарыстардың
өсиеті өзінде,
Махамбет сынды жолбарыстардың
Қасиеті бар сөзінде [6,222]

Ақын ана тілін аруақты айбыны есептейді. «Қылшылдап тұрған қылышы» санап, қынға көмгісі келмейді. Қазақ тілінен айырылсақ ұлттық сесімізден айырылып қаламыз дейді.

Тәуелсіздік алғаннан кейін, қазақ әдебиетінде негізінен, поэзияда бұрын ашылмаған, өз дәрежесінде жырланбаған, тың тақырып – дін тақырыбына кеңінен жол ашылды. Дін – қоғамдық құбылыстардың ішіндегі күрделісі, қоғамдық сананың үлкен бір саласы. Діни сезімдер адамдардың басын біріктіруде маңызды орынға ие екендігін жақсы білеміз. Қазақ халқы дінімен қайта қауышты. Кеңес заманында аға буын өкілдері шығармашылығынан көрініс таба қоймаған тың тақырыпты жастар жағы ілін әкетті.

Соңғы жиырма жылға таяу уақыттан бері 70 жыл бойы құрсауда болып келген діни наным-түсініктер қайта жаңғырып, жас ақындар шығармаларына арқау болды. Ол шығармаларда діни-қоғамдық-әлеуметтік мәні, адамгершілік принциптері мен этикалық ерекшеліктері бүгінгі құрғысынан қайта пайымдалып, жаңаша мазмұнда жырлануда.

Жыр майталманы, көрнекті дарынды ақын – Серік Ақсұңқарұлы жырларынан діни сары-көрініс береді. «Дұға» атты өлеңдерінде туған елінің, халқының болашағын ойлап, елім – алаш жұртым аман, тыныш болса екен деп, Алладан медет тілеп, көмек сұрайды.

Алашымды сақта, құдай, жасыннан,
Өзәзілден құлықтарын асырған.
Қонақжай, пәк көңілдерін басынған,
Сақтай көрші обыр менен масылдан.

Алла елшісі Мұхаммед пайғамбардың сенімділігін, табандылығын, қайырымдылығын, жомарттығын, хас мұсылмандығын өлеңдерінде ақын Серікбай Қосан дәріптейді.

Ең ақырғы пайғамбар – бір Алланың Елшісі,
Құдай сүйіп дос етті, Құран – оның еншісі.
Қысылғанды демеген, мүміндерді жебеген,
Қалаулысы Құдайдың – жүректердің емшісі [7,6].

Қазақ поэзиясына өзіндік үлес қосқан, көрнекті ақын Мұхамеджан Тазабековтің «Дін Ислам – дінгегім» өлеңінде қазақтың арғы-бергі тарихында діннің орны бөлек болғанын, ата-бабамыздан ежелден діни мен діліне берік халық екендігін жырлай келіп, тәуелсіздікке қол жеткізгеніміздің еліміз сол бес уақыт намазын қаза қылмай, елінің азаттығын аңсап өткен ерлердің ақ тілегінің қабыл болуына дейді.

Дін Ислам болсын бізге неге бөтен,
Тектілердің тарихы терең екен.
Кешегі Күлтегін мен Тоныкөктер
Жаратқанға сыйынып келген екен...

Өткір тілді ақын халқының бостандыққа қол жеткізсе де, дінге әлі толықтай мойынсұнбағанын, батысқа еліктеушілік пен арақ-шарап, ішімдік санасын улап, жастар жарнамаларға алданып жүргенін айтып налиды.

Біз қазақ бұл күндері кіммен доспыз,
Адасып, айдалада жүрген көшпіз.
Арабтың тіліндегі дінмен емес,

Арақтың түбіндегі жынмен доспыз.

Имансыздық түбір орға құлататындығын ақын жақсы түсінді. Сол себепті де халқының сондай дерттен аулақ болуын ойлайды. Қазіргі таңда қаракөз бауырларымыздың ата дінін ұмытып, Есқа діпнің жетегінде кетуі – ақынды ғана емес, тұтас халықты толғандыратын үлкен мәселенің бірі.

Арнайы аттандырған мыстан елдер,
Көбейді мысық тілеу миссионерлер.
Ата дінін айырбастап кетіп жатыр,
Тағдырдың тауқыметі қысқан «ерлер».
Өмірде аз болған соң иманды шақ,
Қазағым қай кезде де қиналғыш-ақ.
Исламға иіс алмас болса-дағы,
Иегова, кришнаитқа иланғыш-ақ.

Ақын елін мазалаған дертті дөп басады. Өзге дінге өтушілер көбейсе, халықтың тамырына Балта шабылар деп, дінге бөлінушіліктің түбі жақсылыққа апармайтынын түсініп, қайғырады.

Темірғали Көпбаев туындыларының қай-қайсысы болсын, әсерлі, ойға оралымды, көңілге ұялымды, сезім түйсіктерін сурет арқылы жанды образ арқылы түйіндеген.

Ақын лирикалық шығармада тақырып арқылы шындық өмір көріністерін суреттегенде өз өзқарасы, өз тенденциясы, өз дүниетанымы тұрғысынан бейнелейді. Сол арқылы өзінің мақсат-мүддесін, арманын білдіреді. Лириканың өміршеңдігінің негізі осында.

«Егер тақырып – жазушы суреттеп отырған өмір құбылысы болса, идея – жазушының сол өмір құбылысына берген бағасы дер едік» - деген Зейнолла Қабдоллов пікірі көркем шығарманың идеясын айқындайды.

Мысалы, Т.Көпбаевтың «Астарлы сөз» өлеңінде:

Сезім екен сөздің бағын көтерген,
Жақұт ойдың жарық құйған сәтінде.
Біздің қоғам құлағының еті өлген,
Құлдық ұрып құба- құрғақ мәтінге [1,24].

Бұл тек автордың ғана қайғысы емес, бұл бүкіл халықтың мұңы. Қазіргі қазақ қоғамының мұңы. «Жетім бұрыш». Қасірет. өлеңінде:

Жәркеш жанар. «Жетім бұрыш». Жасамыс та, жас та бар,
Алматыда баспана дау сол бұрыштан басталар.
Мейлі нөсер төпелесін, мейлі тоңсын жаурасын,
Олар солай қыздырады тіршіліктің саудасын.
әрқайсысы бөлек тағдыр, мың сан түрлі пешене,
ұлы Гордий түйіндерін уақыт қана шеше ме,
бүгіе міне көнекөз бір кейуана тұр «мүйісте»,
Пәтер берем, дейді ол кісі, - жарар болсаң жиі іске.
Бала да жоқ, бауыр да жоқ, туысқаннан жүрдаймын.
Кәрі болып көрмегендер қайдан білеін ол жайды,
«Жетім бұрыш». Жетімсіреп бір қасірет қол жайды.
Пәтер сұрап жүргендердің бәрі-бәрі жас бала,
Жас балалар қызықсын ба бүгінгіден басқаға...[2.11].

Өлең – адам жанының тілі. Ақынның жан дауысы. Қазақтың жан айқайы. Қазіргі өмірдегі қасірет. Ақынның «Қауіп» өлеңінде:

Жақыныңа жүргенде жаттай налып,
Жылмиған жұрт жерінді қаптайды анық.
Қолайсыздау қонағың торге шықты,
Үлгіргенше кермеге ат байланып.
Кер ат байлап қазақтың кермесінде,

Күн айналып жеткенше кең бесінге,
Алдарқатып рухынды жеңбесін де,
Қарағайдың басынан шортан корген,
Көңіл айтып Асан шал келмесін де [1.41].

Қандай ақын болмасын туған халқын, бүгінгісі мен ертеңгісін қатар ойлайды. Ұл болашағына аландаған ақын қиялы мұңға батады, болашаққа аландайды. Ақын осыны жақсы түсінген, азаматтық парызын өтеу жолындағы табандылығын, мақсаткерлігін көрсетеді. Ақын шығармаларында ұлтымыздың рухани дүниесіндегі қайнар көзін ана білген.

Ақын-жазушылар қашан да халқының ауыр жүгін арқалар нары да, ақ бетінің ары болған болашақта да солай бола берсе деген тілек. Арманымыздың асқағы да сол халық қалауы, ел арманы да соған саяды. Халық қашан да ақындардың үміт-сенімін артқан. Олар да сол сенімнен шығып өздерінен бұрын әр уақытта халқының қамын ойлап, мұнын мұндап, жоғын жоқтаған; тоқшылық заманда да, жоқшылық заманда да ел-жұртымен бірге болып, солардың сөзін сөйлеген.

Айтар сөз, шертер сыр – осы. Азаматтық Ар жүгін, ел жүгін қанша ауыр болса да арқалауға арқасын тосар арқалы да аруақты ақындардың арамыздан көптеп шығары күмәнсіз.

Әдебиет

1. Көпбаев Т. Жаңғырық. Жырлар. – Алматы: Қазығұрт, 2007.
2. Көпбаев Т. Кие. Өлеңдер жинағы. – Алматы: Жазушы, 2009.
3. Медведев П.Н. В лаборатории писателя. Советский писатель, Ленинградское отделение, 1971.
4. Цейтлин А.Г. Труд писателя: Вопросы психологии творчества, культуры и техники писательского труда. Второе издание. Советский писатель, Москва, 1968.
5. Есдәулет Ұ. Киіз кітап\Ұ. Есдәулет. – Астана: Елорда, 2000.
6. Медетбек Т. Тәуелсіздік жылдар жырлары. – Алматы: Жазушы, 2000.

ШӘКӘРІМНІҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ-ЭТИКАЛЫҚ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ЖАНТАНУ ЖӘНЕ АР ІЛІМІ

Иманмырзаева Ә.Д.

*М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті
Қазақстан, Тараз*

Шәкәрім – жаратылысты танып білуге өмірін арнаған ойшыл. Ол – ақын, философ, ағартушы. Ол – халқына шын берілген адал ұл. Шәкәрім – қазақ халқының өткені мен болашағын терең зерделеп, толғақты ой айта білген адам. Өз заманында ғасыр індеті - әлеуметтік және мәдени жұтандықты жоюда, өзінің рухани қуатын ашуда қазіргі заман өркениетінің алдыңғы шебіне шығуда өз халқыма қалай себім тиеді деген оймен ғана өмір сүрген әрі ақын, әрі ойшыл, әрі тарихшы философ болғандығы даусыз.

Шәкәрім шығармалары діни-философиялық тұжырымдарға толы. Біз сондықтан да бүгінгі зерттеу нысанамызға Шәкәрімнің дүниетанымы мәселесін алып отырмыз.

Ең алдымен Шәкәрімнің өзіндік дүниетанымының, оның ішінде діни-моральдық көзқарасының қалыптасуының алғы шарттары, яғни соған себеп болған құбылыстар жөнінде сөз қозғай кетсек. Шәкәрім өмір сүрген кезеңіндегі саяси-мәдениеттік жағдай Шәкәрім көзқарасы мен дүниетанымы қалыптасуының тарихи-әлеуметтік алғы шарты болса, оның қалыптасуына әсер еткен рухани өзектері ретінде Құнанбай қажының, ағасы Абайдың, өскен ортасының тәлім-тәрбиелік үлесі рөлі болды. Әсіресе Абай дүниетанымы жас кезінен бастап-ақ Шәкәрімге әсер еткен. Ол Абайдың өзекті тақырып – адам, жан мен тән, жаратылыс сырлары, иман, адамшылық туралы мәселелерді кейін өзі де тереңірек қарастырды. Абайдың адамшылық идеалы болған толық адам ілімін әрі қарай дамыта түсті. Абай діні сыншыл ақылдың шартты діні болғандықтан, ол ақиқат, жаратылыс сырлар философия тілімен түсіндірген. Бұл қасиеттердің барлығы дерлік Шәкәрімде бар.

Оқу үйренгеннен бастап Шәкәрімнің ой-санасының өсуіне қазақ ұлтының ауыз әдебиеті фольклор, ертегі, аңыз-әңгімелері, қиссалар әсер етті. Онда айтылған халық мұны, халықтың өмірі мен көзқарасы, мұқтажы, ащы-тұңыны дұрыс түсінуі, қиыншылықты жеңе білуі – осының бәрі Шәкәрімнің дүниетанымын, философиялық ойын жетілдірді, оның өмірге деген көзқарасы халықтың ортақ, бірге болды. Дәлірек айтсақ, халықтың адамгершілік, бауырмалдық, бір-біріне қолқорлық сүйіспеншілік сияқты ұлттық дәстүрге тән қасиеттерін де Шәкәрім өз бойына сіңіре білді. Әлеуметтік